

ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

У статті на основі комплексного аналізу досліджено особливості запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. Досліджено існуючі загрози запровадження накопичувальної пенсійної системи. Аргументовано, що всупереч наявності багатьох негативних обставин, які мають місце на сьогодні в Україні, немає підстав зволікати з упровадженням накопичувальної пенсійної системи.

Ключові слова: пенсійна система, накопичувальна пенсійна система, солідарна система, загрози, виклики, Світовий банк.

Постановка проблеми. Соціальний захист громадян, які досягли пенсійного віку, традиційно будувався на солідарності нинішнього і майбутнього поколінь. Фінансова збалансованість розподільної пенсійної системи досягалася рівністю тарифу страхових внесків працюючого покоління коефіцієнтом підтримки пенсіонерів, тобто пенсії літнім громадянам формувалися за рахунок поточних відрахувань від заробітної плати працюючих громадян.

Крім цього, сучасна пенсійна система, на думку Світового банку, повинна успішно справлятися з виконанням двох основних функцій: 1) функція страхування працюючого населення від втрати засобів до існування після настання старості. Її виконання досягається на основі обов'язкового і добровільного відрахування внесків від поточної заробітної плати, розміри яких дозволяли б страхувати людей як від головного ризику – втрати працездатності (за віком або через інвалідність), а також від зростання тривалості життя без трудового заробітку, інфляції, різних політичних, ринкових і кон'юнктурних ризиків; 2) функція підтримки на достатньому рівні частини національного доходу, призначеного для гідного забезпечення старості літніх людей [1, с. 87].

Її виконання досягається за рахунок: підвищення рівня довгострокових заощаджень (довгострокове обов'язкове фінансування); збільшення загального рівня зайнятості населення; підвищення зацікавленості в тривалій продуктивній праці; оптимізації податкових вимог.

Одним із перших кроків для досягнення цієї мети є запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні. При цьому, перш ніж запроваджувати накопичувальну систему, слід звернути особливу увагу на проблемні питання, невирішення яких створює перешкоди для розвитку інституту добровільного формування пенсійних накопичень і несе ризики для стабільного функціонування обов'язкового накопичувального компонента пенсійної системи.

Аналіз досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Переваги та недоліки від запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні розглядало у своїх працях значне коло українських вчених, серед них: Н. Борецька, Б. Зайчук, О. Зарудний, В. Кашуба, О. Коваль, Е. Лібанова, М. Папієв, В. Скуратівський, В. Толуб'як, А. Халецька, П. Шевчук, В. Яценко та інші. Але конкретним загрозам та викликам, які несе запровадження накопичувальної пенсійної системи в Україні приділено недостатньо уваги, що вимагає поглибленого аналізу.

Метою статті є наукове обґрунтування необхідності дослідження можливих ризиків та загроз запровадженню обов'язкової накопичувальної пенсійної системи для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На теперішній час традиційні солідарні відносини поколінь, засновані на загальності і обов'язковості державного пенсійного страхування, доповню-

ються принципово новою функцією, пов'язаною з підтримкою економічного зростання, тобто виникає новий механізм фінансування пенсій.

Специфіка його роботи ґрунтується на тому, що внески в систему соціального страхування працюючих не йдуть відразу на виплату пенсій старшому поколінню, а капіталізуються. Величина надбавки до пенсії залежить від обсягів вступних внесків і доходів від інвестування коштів. З'являється індивідуалізоване (умовно не перерозподільне) джерело виплати пенсії – особисті (приватні) пенсійні накопичення. Пенсійне забезпечення при цьому стає феноменом не лише соціальної, але й інвестиційної політики.

При цьому методологія Світового банку дотримується традицій неоліберальної доктрини, яка у своїй основі підсилює особисту відповідальність громадян за матеріальне забезпечення старості. Особисте джерело виплат пенсій значно посилює функцію заощадження (нагромадження) та інвестування (вкладення вивільнених грошових ресурсів в реальні та фінансові активи), дає додатковий імпульс розвитку надійних і високоприбуткових об'єктів інвестування (ринок цінних паперів, фінансовий ринок та ринок нерухомості).

Так, у 1994 р. Світовим банком запропоновано трирівневу модель пенсійної системи, а на початку 2005 р. було розроблено концепцію пенсійної системи «Матеріальне забезпечення людей похилого віку у XXI сторіччі: міжнародні перспективи пенсійних реформ». Дана концепція враховує світові тенденції і демографічні процеси, створюючи багаторівневу модель пенсійного забезпечення, яка включає п'ять елементів:

1-й елемент – забезпечує мінімальний рівень соціального захисту, що гарантується в будь-якій державі її населенню після досягнення пенсійного віку незалежно від сплати пенсійних внесків;

2-й елемент – це обов'язкова державна солідарна пенсійна система, що гарантує заміщення певного рівня доходу після досягнення пенсійного віку;

3-й елемент – обов'язкова накопичувальна система;

4-й елемент – приватне недержавне пенсійне забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян і роботодавців у формуванні накопичень;

5-й елемент – це неформальний рівень, який охоплює фінансову та нефінансову підтримку

людей похилого віку родиною та громадою. Тобто це нефінансовий і навіть неформальний рівень, який має охоплювати широкий спектр соціальної політики: підтримку осіб похилого віку та їхніх сімей, забезпечення доступу до медичних та житлово-комунальних послуг [2, с. 51].

Вказаний підхід було закріплено і в Україні на рівні законів, а саме в січні 2004 року було прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [3] і Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [4], які регулюють відносини по формуванню, призначенню і виплаті пенсій в трирівневій пенсійній системі.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснює фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. Накопичувальна система (другий рівень) відноситься до системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та системи накопичувального пенсійного забезпечення.

Згідно з пунктом 9 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страхові внески до Накопичувального фонду сплачуються застрахованими особами, яким на день їх запровадження не виповнилося: чоловікам 40, жінкам 35 років. Прийняття закону про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюється лише за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме: якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростав не менше ніж на 2 відсотки порівняно з попереднім роком.

Стратегією розвитку пенсійної системи планувалось у період з 2006–2009 рр. запровадити накопичувальну систему пенсійного страхування. Концепцією подальшого проведення пенсійної реформи передбачено на другому етапі (2014–2017 роки) завершити підготовку до запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи та здійснити її поетапне запровадження. У пресі називались терміни запровадження накопичувальної системи у 2007, 2010, 2014 роках, але останні так і не запровадилися.

Другий рівень пенсійного забезпечення складають обов'язкові заощадження в Накопичувальному фонді. Накопичувальна пенсійна система повинна бути доповненням до солідарної системи та додатковим джерелом пенсійного забезпечення. Вона буде спрямована на зменшення навантаження на солідарну систему та сприяння економічному зростанню. Накопичувальна пенсійна система направлена на досягнення таких цілей: 1) забезпечення прямої залежності розміру майбутньої пенсії від розміру заробітної плати та зроблених внесків; 2) диверсифікація ризиків отримання низької пенсії завдяки незалежності накопичувальної системи від несприятливих демографічних змін та отриманню доходів від інвестування накопичень із дотриманням умов інвестування; 3) підвищення рівня особистої відповідальності за забезпечення власного добробуту; 4) поступовий вихід із тіньової економіки громадян із високими доходами; 5) розвиток національної економіки та фондового ринку завдяки інвестуванню коштів Накопичувального фонду в економіку країни; 6) залучення населення України до активної участі у функціонуванні фондового ринку.

Теоретично частина обов'язкових пенсійних внесків до державної системи пенсійного страхування буде надходити до єдиного Накопичувального фонду й буде враховуватися на пенсійних рахунках громадян. Ця сума коштів буде власністю винятково застрахованої особи, а у випадку її смерті буде успадковуватися нащадками. Щоб захистити їх від інфляції, гроші будуть інвестуватися в економіку країни, приносячи своїм вкладникам додаткові відсотки. Страхові внески запропоновано встановити в розмірі 2% з наступним щорічним підвищенням на 1% (до 7%). У накопичувальній системі будуть брати участь особи, яким до виходу на пенсію залишилось не менше 20 років.

Отже, введення другого рівня пенсійної системи означає запровадження в нашій країні системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення. Обов'язкова накопичувальна система передбачає, що працюючі громадяни заощаджують кошти на індивідуальних пенсійних рахунках, які є їхньою власністю, що схоже на банківські рахунки. Згідно із законодавством усі працівники зобов'язані сплачувати на свої рахунки страхові внески, які відраховуватимуться із загальної суми нарахованої зарплати. Упродовж трудової діяльності працівника ці гроші інвестують, і при виході на

пенсію власник накопичених таким чином коштів отримує їх у формі анuitету, як правило, довічних щомісячних виплат [5, с. 12].

Крім того, в рекомендаціях, розроблених «Програмою розвитку фінансового сектору» (Проект USAID/FINREP) [6] для Міністерства соціальної політики України, Пенсійного фонду України і Кабінету Міністрів України, з метою сприяння досягненню завдань, визначених Урядом стосовно зміцнення солідарної пенсійної системи та успішного впровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи (другий рівень).

До кінця 2030 року пенсійні накопичення могли б досягти гігантського як для України обсягу – майже 1 трлн. гривень.

Зазначені параметри пенсійної системи визначені на основі актуарних розрахунків, що ґрунтуються на таких вихідних показниках:

- до участі в системі залучаються особи віком до 35 років включно;
- реальний дохід від інвестування пенсійних активів становить 4%;
- сума внесків розрахована для двох варіантів: 1) при збільшенні їх розміру щорічно на 1% (з 2 до 7%) та 2) при їх сплаті одразу в розмірі 7%.

У другому, більш реалістичному варіанті, при якому пенсійні внески сплачуються одразу за ставкою 7%, економіка України могла б до кінця 2025 року (за 9 років функціонування системи) отримати майже 400 млрд. грн фінансових інвестицій. З них близько 160 млрд. могло б бути спрямовано до державного бюджету (через ОВДП) та використано на обслуговування державного боргу і зниження боргової залежності від іноземних кредиторів. До 150 млрд. грн могло б надійти на гривневі та золотовалютні депозити і використано на фінансове оздоровлення державних банків. Решта (80-90 млрд. грн) могло б бути інвестовано в реальну економіку та фінансовий сектор через корпоративні цінні папери (акції та облігації) найбільш надійних вітчизняних емітентів [7].

Як показує узагальнення досвіду функціонування найбільших накопичувальних пенсійних систем світу, зволікання із запровадженням НСПС в Україні спричиняє значну шкоду не лише перспективам додаткового пенсійного забезпечення широких категорій працюючих, але й позбавляє корпоративний сектор економіки, банківську сферу та систему державних фінансів довгострокових постійно зростаючих джерел інвестиційних ресурсів.

Дискусії, що понад десять років тривають довкола другого рівня пенсійної системи, та аргументи, які наводяться «за» та «проти» його запровадження, вказують, що ризики, пов'язані із запровадженням НСПС, значно перебільшені, а вигоди, які несе його функціонування, суттєво знижені.

Серед основних ризиків, які наводяться як аргумент на користь того, що другий рівень сьогодні «не на часі», такі [7]:

1. Запровадження накопичувальної пенсійної системи вимагає від держави значних додаткових витрат на її фінансування, тому її функціонування посилить розбалансування солідарної пенсійної системи та збільшить дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Це не відповідає дійсності, оскільки джерела сплати внесків до солідарної та накопичувальної систем різні: у першому випадку – це кошти, які сплачує роботодавець за рахунок витрат підприємства, в другому – частина власної заробітної плати застрахованої особи працівника. Тому пенсійні внески до накопичувальної пенсійної системи – це не додатковий тягар, що лягає на державні фінанси, а, навпаки, додаткове постійно зростаюче джерело внутрішніх довгострокових інвестиційних ресурсів для фінансування корпоративного сектора економіки, банківської сфери та обслуговування державного боргу, з одного боку, та джерело додаткової пенсії застрахованої особи, з іншого.

2. В Україні відсутні надійні інструменти для розміщення страхових внесків до накопичувальної пенсійної системи, тому існують надзвичайно високі ризики втрати та/або знецінення пенсійних накопичень.

Дійсно, наразі надійні та інвестиційно привабливі фінансові інструменти в Україні обмежені, але це не означає, що вони не можуть бути створені в найкоротший термін за наявності політичної волі. До таких інструментів можна віднести:

– спеціальні державні пенсійні облигації зі змінною купонною ставкою доходу, що враховує показник інфляції та гарантує прийнятний рівень доходності пенсійних активів (обсяг – до 50% загальної вартості інвестиційного портфеля); такі державні цінні папери повинні бути випущені в обіг одночасно із початком здійснення пенсійних внесків та в обсягах, узгоджених із розміром пенсійних накопичень;

– спеціальні депозитні пенсійні вклади в державних банках (Ощадбанк, Укресімбанк та ін.) зі змінною ставкою доходу, що враховує показ-

ник інфляції, гарантує прийнятний рівень доходності пенсійних активів (до 20% активів);

– гарантовані державою валютні депозитні вклади в державних банках (до 10% активів);

– депозитні вклади в банківських металах в державних банках (до 10% активів);

– акції передбаченого перспективним законодавством Національного інвестиційного фонду, що перебувають в обігу на фондовій біржі, активи якого сформовано за рахунок пакетів акцій найкращих вітчизняних корпорацій (НАК, ДХК, ДАК) та передано в управління іноземній КУА з визнаною міжнародною репутацією (до 30% активів) (успішний досвід Румунії);

– акції та облигації українських емітентів, які пройшли лістинг та перебувають в обігу на фондовій біржі, що відповідає вимогам Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (до 10% активів).

Наразі перед державою та її органами стоїть завдання створити необхідні правові засади для випуску та обігу таких інструментів, а також забезпечити державні гарантії їхньої надійності та упровадити превентивні (попереджувальні) механізми їхнього захисту.

3. В Україні нерозвинений фондовий ринок, тому відсутня основна сфера для розміщення пенсійних накопичень, а отже, слід дочекатися підйому ринку цінних паперів.

Що стосується фондового ринку, то він є не лише передумовою, але й результатом розвитку накопичувальної системи пенсійного страхування. Особливістю ринкової системи економічних відносин є те, що в системі вільної конкуренції попит завжди породжує пропозицію. У цьому випадку йдеться про грошовий попит на фінансові інструменти. І такий попит спроможна генерувати лише накопичувальна пенсійна система. Адже на сьогодні ні банки, ні страхові компанії, ні інвестиційні та недержавні пенсійні фонди достатніми інвестиційними ресурсами не володіють.

Показовим у цьому відношенні є досвід Польщі, де започаткування пенсійної реформи розпочалося у той же час, що і в Україні (1998 рік). Накопичувальна пенсійна реформа стала ключовим фактором економічного зростання, що дозволило країні безболісно подолати світову кризу 2008-го, будувати сьогодні успішну економіку, накопичити понад 130 млрд. дол. внутрішніх інвестиційних ресурсів та підвищити в 2016 році середню пенсію до 820 дол. на місяць.

Тому на сьогодні найкращі українські агрокомпанії («Астарта», «Кернел», «Мілкіленд»,

«Агротон» та інші) розміщують свої акції не на Українській біржі, де немає грошей, насамперед пенсійних, а на Варшавській біржі, оскільки там є ресурси пенсійних фондів, які є найбільшими інвесторами в українські акції. При цьому сукупний індекс акцій наших підприємств на Варшавській біржі WIG-Ukraine протягом 2016 року зріс на 41% в доларовому еквіваленті, а за січень-червень 2017 року – ще на 16,47% [8].

Однак увесь цей прибуток капіталізувався на персональних пенсійних рахунках польських, а не українських громадян.

4. В Україні високий рівень інфляції, тому необхідно дочекатися часу, коли цей показник увійде в прийнятне русло.

Однак чекати цього щасливого моменту можна десятиліттями. Адже той чи інший рівень інфляції – це завжди результат обґрунтованості грошово-фінансової політики держави: бюджетної, кредитної, емісійної. В основі інфляції завжди лежить порушення об'єктивного співвідношення між грошовою масою з урахуванням швидкості обертання грошової одиниці та обсягами товарних цін на предмети народного споживання і послуги. Протягом 2014–2016 років показник інфляції в Україні склав 201,2%, а незабезпечена емісія НБУ за два роки (2014–2015) перевищила 350 млрд. грн [9].

І доки Національний банк як емісійний центр припускати порушення об'єктивних законів економічного розвитку, доти інфляція важким тягарем буде лягати на плечі простих громадян, знецінюючи не лише їхні потенційні пенсійні накопичення, але й наявні заощадження па банківських рахунках, поточні виплати у вигляді зарплат, пенсій, стипендій, готівку на руках населення (в сейфах, у банківських скриньках, просто в шухлядах столів тощо).

5. Необхідно спочатку забезпечити детінізацію економіки та легалізацію оплати праці як передумови запровадження накопичувальної пенсійної системи.

Завдання, звичайно, слушне, однак у поєднанні з накопичувальною пенсійною системою більш реалістичне. Адже саме по собі запровадження другого рівня пенсійної системи є одним із дієвих чинників легалізації оплати праці завдяки застосуванню таких важелів:

1) по-перше, механізм запуску другого рівня пенсійної системи передбачає одноразове підвищення рівня оплати праці всім учасникам накопичувальної системи в розмірі сплачуваних пенсійних внесків, що одразу призведе до

збільшення фонду оплати праці таких працівників на 7 відсотків.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Провівши детальний аналіз ризиків та загроз під час запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні можемо зазначити, що навіть стислий аналіз аргументів, які наводяться на користь висновку, що накопичувальна система пенсійного страхування все ще «не на часі», показує, що всупереч наявності багатьох негативних обставин, які мають місце на сьогодні в Україні, немає підстав зволікати з запровадженням накопичувальної пенсійної системи. Адже накопичувальна пенсійна система для країни – це фактор оздоровлення фінансової системи, стимул до прискорення соціально-економічного розвитку країни, а не загроза поглиблення фінансової кризи загалом та в системі солідарного пенсійного страхування.

Крім того, не дивлячись на скрутне політичне і економічне становище в країні, наразі немає підстав для зволікання із запровадженням другого рівня пенсійної системи, оскільки обов'язкова накопичувальна пенсійна система в Україні не лише не є тягарем для економіки та фінансів країни, а навпаки, виступає дієвим чинником (фактором) їхнього оздоровлення, потужним джерелом для фінансування реального сектора, банківської сфери та державного боргу, та необхідним підґрунтям для додаткового пенсійного забезпечення широкого кола застрахованих осіб у віддаленому майбутньому.

Список використаної літератури:

1. Толуб'як В.С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення: монографія. Тернопіль: ТзОВ «Тернограф». 2011. 336 с.
2. Stetsyuk T. Innovations in Pension Provision in Ukraine. Insurance Case. 2012. № 2. P. 51.
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV від 9 липня 2003 р. Голос України. 2003. 22 серпня. № 157(3157).
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. Відомості Верховної Ради. 2003. № 47-48. 372 с.
5. Парламентські слухання «Пріоритетність додержання страхових засад при реформуванні пенсійної системи»: стеногр. звіт про парламент. слухання, 7 черв. 2017 р. Київ: Ред. упр., 2017. 60 с.
6. Рекомендації щодо подальшого реформування пенсійної системи в Україні з метою забезпечення її фінансової стабільності // Про-

грама розвитку фінансового сектору (Проект USAID/ х систем у світі та рекомендації щодо його врахування в Україні». URL: <http://www.cyberleninka.ru/article/v/suschnost-kategorii-pensionnye-nakopleniya-kak-vazhnogo-komponenta-pensionnoy-sistemy>.

7. WIG-Ukraine підвищився на 8,74 пункта до 625.71, 14.07.2017. URL: <http://www.un.ua/rus/article/703325.html>.
8. У 2014 році Нацбанк надрукував 176 млрд грн. – депутат. Дзеркало тижня. URL: http://www.dt.ua/ECONOMICS/u-2014-roci-nacbank-nadrukuvav-176-mlrd-grn-deputat-175168_.html.

Козак Т. М. Угрозы и вызовы накопительной пенсионной системы

В статье на основе комплексного анализа исследованы особенности внедрения обязательной накопительной пенсионной системы в Украине. Исследованы существующие угрозы введения накопительной пенсионной системы. Аргументировано, что вопреки наличию многих негативных обстоятельств, которые имеют место на сегодня в Украине, нет оснований медлить с внедрением накопительной пенсионной системы.

Ключевые слова: пенсионная система, накопительная пенсионная система, солидарная система, угрозы, вызовы, Всемирный банк.

Kozak T. M. Threats and challenges to the pension system

In article on the basis of comprehensive analysis of the peculiarities of introduction of the compulsory accumulative pension system in Ukraine. Researched existing threat of the introduction of a funded pension system. It argues that despite the presence of many negative circumstances that take place today in Ukraine, there is no reason to delay the introduction of a funded pension system.

Key words: pension system, pension system solidarity system, challenges, the world Bank.